

**Pekacar, Çetin, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*,
Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 409 s.,
ISBN 978-975-16-2385-0**

Hakan Akca*

Türk insanı “Söz gümüşse sükût altındır.” atasözünü bazen espri yapmak amacıyla değiştirerek “Söz gümüşse sözlüğü olan yaşadı.” şeklinde söylemektedir. Aslında espri yapmak amacıyla söylenmiş olan bu söz bir bakıma bir dil veya lehçe için sözlüğün ve söz varlığının önemini vurgulamaktadır. Gerçekten de sözcükler, söz varlığı bir dilin gücünü ve büyüklüğünü, dilin büyüklüğü de o dili konuşan milletin büyüklüğünü göstermektedir. Nitekim küçük bir Türk lehçesi sayabileceğimiz Kumuk Türkçesine ait 12.000 madde başı kelime bulunan bir sözlüğünün olması Türk dilinin büyüklüğünün bir göstergesi sayılabilir.

Bilindiği gibi Çaędař Türk lehçeleri üzerine çalışma yapan araştırmacılar için çalışma yaptıkları lehçenin sözlüğüne sahip olmak son derece önemlidir. Çünkü Türk lehçeleri üzerine çalışma yapan araştırmacılar ilk zamanlarda bir kelimenin anlamını bulabilmek için birden fazla sözlük taramak ya da madde başı Türkçe, açıklamaları Rusça olan sözlüklerden faydalanmak zorunda kalmışlardır. Ancak daha sonra araştırmacılar, üzerinde çalıştıkları Türk lehçelerinin sözlüklerini hazırlayarak veya Türkçe-Rusça sözlükleri Türkiye Türkçesine aktararak bu konudaki eksiği gidermişler ve böylece daha sonraki araştırmacılara büyük kolaylık sağlamışlardır.

Türkiye’de çalışan dilciler için sözlük konusunda eksiği olan Türk lehçelerinden biri de Kumuk Türkçesiydi. Kumuk Türkçesi, bugün Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde yaşayan ve Dağıstan’daki nüfusları toplam 365.804 olan Kumuk Türklerince kullanılan bir Türk lehçesidir. 2002’de yapılan son nüfus sayımına göre Rusya Federasyonu içerisindeki toplam Kumuk sayısı ise 422.409’dur (<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>, 26.04.2012). Türk lehçelerinin tasnifinde Kuzey-Batı (Kıpçak) grubuna dahil edilen Kumuk Türkçesi 1928 yılına kadar Arap alfabesiyle, 1928-1938 yılları arasında Latin Alfabesiyle yazılmıştır. Kumuk Türkleri, 1938 yılında bugün hâlen yürürlükte olan Kiril Alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Kumuk Türkçesinin

* Öğr. Gör. Dr. Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Teknikokullar/ANKARA.
hakca@gazi.edu.tr

standartlaştırılması da bu yıllarda gerçekleşmiş ve Kumuk Türkçesi standart dili Buynaksk ve Hasavyurt ağızlarına dayandırılmıştır (Pekacar 2011: 7).

Kumuk Türkçesi çalışanlarının sözlük konusunda günümüze kadar faydalandığı kaynak Z. Z. Bammatov'un redaktörlüğünde hazırlanan ve 1969 yılında Moskova'da yayımlanan *Kumukça-Rusça Sözlük*'tü. Rusça bilen araştırmacılar bu kaynaktan rahatlıkla yararlanırken Rusça bilmeyenler başka sözlük veya sözlüklere bakmak zorunda kalıyordu. Kumuk Türkçesindeki bu eksiği Prof. Dr. Çetin Pekacar, hazırlamış olduğu sözlükle gidermiş, Kumuk Türkçesi çalışanlarına ve Türkoloji'ye önemli bir katkıda bulunmuştur. Burada Pekacar tarafından hazırlanan ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* (2011) üzerinde durulacaktır.

Kumuk Türkçesi Sözlüğü: Sunuş, Kısaltmalar (s. 9-10), *Eser Kısaltmaları* (s.11), *Kumuk Türkçesi Alfabeti* (Kiril Harfli Alfabeden Çeviri Yazı Alfabetine) (s. 13), (Çeviri Yazı Alfabetinden Kiril Harfli Alfabeye) (s. 14), *Sözlüğün Hazırlanması ve Kullanılması ile İlgili Açıklamalar* (s. 15-17) ve *Sözlük* (s. 21-409) bölümlerinden oluşmaktadır.

Eserin *Sunuş* bölümünde yazar, Kumuk Türkleri hakkında kısa bilgi verdikten sonra kendi sözlüğüne kaynaklık eden *Kumukça-Rusça Sözlük* hakkında birtakım açıklamalar yapmış, daha sonra kendisinin hazırladığı *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* ile *Kumukça-Rusça Sözlük* arasındaki farklara değinmiş, daha sonra sözlüğünün hazırlanmasındaki esasları ve sözlüğünü hazırlama sürecini anlatmıştır.

Sunuş'tan sonra iki ayrı bölümde verilen *Kısaltmalar* yer almaktadır. Bu kısaltmalardan ilki (s. 9-10) sözlükte kullanılan kısaltmaların, ikincisi ise madde başı kelimelere verilen örneklerin alındığı edebî eserlerin kısaltmalarından oluşmaktadır (s.11). *Eser Kısaltmaları* kısmında, faydalanılan edebî eserlerin hem kısaltmaları hem de künyeleri gösterilmiştir.

Sözlükte kısaltmalardan sonra Kumuk Türkçesi Alfabeti bulunmaktadır. Burada verilen Kumuk Türkçesi Alfabeti, klâsik Kiril harf ve Latin harf karşılığı şeklinde hazırlanmamıştır. Pekacar, alfabenin gösterimi konusunda bir yenilik yapmış, Kumuk Türkçesi alfabetini Kiril (BÜYÜK / küçük), Latin (BÜYÜK / küçük), Açıklamalar ve Örnekler (Kiril / Latin / Anlamı) olmak üzere dört başlık altında ayrıntılı olarak göstermiştir. Söz konusu alfabenin gösteriminde *Açıklamalar* kısmında bazı harflerin Kumuk Türkçesindeki özel kullanımına dair açıklamalar yer almaktadır. Örneğin: "Sadece kelime başında (kullanılır), sadece Rusça alıntılarda (kullanılır), kelime ve hece başında (kullanılır)" vb. Alfabenin *Örnekler* kısmında ise her harf için Kumuk Türkçesinden verilen örnek kelimeler Kiril ve Latin harfleriyle ve Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla birlikte gösterilmiştir (s. 13). Daha sonra aynı alfabe Çeviri Yazı Alfabetinden Kiril

Harfli Alfabeyle olmak üzere aynı yöntemle ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir (s. 14). Alfabenin bu şekilde Latin'den Kiril'e gösterilmesi de yine bir yenilik olarak görülebilir.

Sözlük bölümünden önce son olarak *Sözlüğün Hazırlanması ve Kullanılmasıyla İlgili Açıklamalar* yer almaktadır (s.15-17). Bu bölümde Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*'nü hazırlamasındaki esasları açıklamıştır. Sözlüğün hazırlanmasındaki belli başlı esaslar şunlardır:

1. *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, madde başı kelimeler Kumukça, açıklamalar Türkçe olmak üzere iki dilli olarak hazırlanmıştır. Sözlükte Türkiye Türkçesinde bire bir karşılığı olan kelimelerin yalnızca söz konusu karşılıkları verilmiş, kelimelerin ayrıca izahı yapılmamıştır. Ancak Kumuk Türkçesine has kültürel öğeleri taşıyan kelimeler kaçınılmaz olarak aynı şekilde verilmiş, fakat aynı zamanda bu kelimelerin izahı yapılmıştır.

2. Sözlükte Kumuk Türkçesine ait bütün kelime, kelime grubu ve cümleler madde başı olsun veya olmasın koyu harfli yazı tipiyle, bunların Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ise normal yazı tipiyle yazılmış, herhangi bir sözcükle ilgili Türkçe açıklamalar ise italik olarak gösterilmiştir.

3. Sözlükte Ortak Türk Alfabesine dayanan çeviri yazı alfabesi kullanılmış, Türkiye Türkçesinde harf karşılığı olmayan damak n'si (ŋ), arka damak k'si (q) ve hırıltılı h (x) ünsüzlerini karşılayan ünsüzler Latin alfabesindeki sıralarına göre düzenlenmiştir.

4. Sözlükte eşsesli olan kelimeler Romen rakamlarıyla birbirinden ayrılmıştır:

gözen I ağaç sansarı

gözen II esk. atlar için ağıl

5. Birden fazla anlamı olan kelimelerin farklı anlamları rakamlarla birbirinden ayrı olarak gösterilmiştir.

cahillik 1. gençlik; 2. cahillik

6. Bazı kelimelerin cümle içindeki kullanımını ve anlamını göstermek amacıyla edebî eserlerden örnek cümleler verilmiş, verilen örnek cümlelerin geçtiği eserler kısaltmayla ve eserde geçtiği sayfa numarası belirtilerek gösterilmiştir.

7. Sözlükte çekim eki aldığı anda yapısında sesçe değişme olan kelimelerdeki değişmeler gösterilmiştir:

burun, -rnu burun...

göñül, -öñü gönül... **göñü açıq** açık yürekli...

8. Madde başı yapılan kelimelerin daha yaygın kullanılan biçimleri varsa

o biçime *bk.* (bakınız) kısaltmasıyla gönderme yapılmış ve kelimenin anlamı yaygın kullanılan madde başında verilmiştir:

çin *bk.* **çink**

9. Sözlükte kelimelerin içinde geçtikleri söz öbekleri atasözleri ve deyimler de gösterilmiştir:

abat adım **har abatında** her adımında... **abat almaq** yürüme, adım atmak... vb.

aç 1) aç, tok olmayan; **aç qarınğa**: aç karnına; **açnı qarnı toyar gözü toymas atas.** açın karnı doyar, gözü doymaz; **açnı xadirin toq bilmes atas.** açın hâlimden tok anlamaz...

10. Birbirinin yerine kullanılan söz öbekleri, aralarına *veya* kelimesi konularak gösterilmiştir:

yoluñ tüz bolsun! *veya* **yaxşı yol!** yolun açık olsun!, güle güle, iyi yolculuklar! vb.

11. Tek başına kullanılmayan ancak bir söz öbeğinde kullanılan kelimeler madde başı yapılmış, iki nokta işaretinden sonra kelimenin içinde geçtiği söz öbeği anlamıyla birlikte gösterilmiştir:

labizi: labizidey bolmaq baştan aşağı ıslanmak.

12. Sözlükte alıntı olan kelimeler kısaltmalarla gösterilmiştir: *Rus.* (Rusça) *Ar.* (Arapça) gibi.

13. Madde başı sözlerin gramerdeki türleri de yine kısaltmalarla gösterilmiştir.

14. Türkiye Türkçesinde aynen karşılığı olmayan kelimelerin karşılığı aynen verilmiş fakat parantez içinde tanımlamaları yapılmıştır:

pryanik pryanik (*Ruslarda balla, şekerle yapılan bir çeşit tatlı*).

15. Bazı söz öbeklerinin, deyimlerin ve atasözlerinin Türkiye Türkçesindeki anlamları verildikten sonra sözlük anlamları parantez içinde ve *harf.* (harfiyen) kısaltmasıyla verilmiştir:

mıyığın balta kesmey gururlanıyor, kibirleniyor (*harf.* bıyığını balta kesmiyor).

Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* adlı eserini yukarıda bahsedilen *Kumukça-Rusça Sözlük*'ü (1969) esas alarak hazırlamıştır. Ancak Pekacar, *Kumukça-Rusça Sözlük*'te gördüğü hataları düzeltmek, eksiklikleri gidermek ve yeni kelimeler eklemek suretiyle âdeta yeni ve farklı bir sözlük ortaya koymuştur. Örneğin, *Kumukça-Rusça Sözlük*'te 11.851 madde başı sözcük vardır; fakat Kumuk Türkçesinde yaygın olarak kullanılmasına rağmen *Kumukça-Rusça*

Sözlük'te yer almayan iki yüzün üzerinde sözcük *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*'ne alınmıştır. Böylece *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*'nde madde başı sözcük sayısı 12.000 olmuştur. Aynı şekilde Pekacar'ın sözlüğünde *Kumukça-Rusça Sözlük*'te anlamları eksik yazılan kelimelerin anlamları tamamlanmış, yanlış yere yazılan bazı örnekler düzeltilmiş, atasözü olmasına rağmen deyim olarak belirtilen sözler ayıklanmış ve atasözleri ayrılmıştır. Madde başı sözcükler için verilen örnekler Kumuk Türkçesi edebi eserlerinden taranıp sözlüğe alınmış, söz konusu edebi eserlerin adları ve kısaltmaları *Eser Kısaltmaları* (s.11) başlığı altında gösterilmiştir. Bir sözlüğe iki yüzün üzerinde kelime ilave ederek katkıda bulunmak önemli bir iştir. Ayrıca Kumuk Türkçesi Sözlüğü, kelimelerin içinde geçtikleri atasözleri, deyimler, söz öbekleri ve tabirlerle zenginleştirilmiştir.

Bilindiği gibi bireysel olarak sözlük hazırlamak kolay bir iş değildir. Bu sebeple sözlükler genelde komisyon ya da ekip tarafından hazırlanır. Daha önce *Kumuk Türklerinin Atasözleri* (Pekacar 2006) adlı çalışmasıyla 3006 adet Kumuk atasözünü Türk kültürüne kazandıran Pekacar, böyle bir sözlüğü bireysel olarak hazırlayarak zorlu bir işin üstesinden gelmiştir. Nitekim bizler, hocamızın bu sözlüğü hazırlama aşamasında çektiği sıkıntılara yakinen şahit olduk. Prof. Dr. Çetin Pekacar hocamızı bu önemli çalışmasından dolayı tebrik eder, Türk kültürü, Türk dili ve Kumuk Türkçesine katkılarının devamını dileriz.

Kaynaklar

Kumukça-Rusça Sözlük (1969), Redaktör: Z.Z. Bammatov, Moskova.

Pekacar, Çetin (1997). "Kumuk Türkleri", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Mayıs-Haziran 1997, Yıl: 3, Sayı: 15, s. 2062-2066.

Pekacar, Çetin (2006). *Kumuk Türklerinin Atasözleri (İnceleme-Metin-Dizinler)*, Ankara.

Pekacar, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, TDK Yay.

<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>, 26.04.2012.